

Симфонізм як принцип архітекτονіки твору Ніцше

«Так мовив Заратустра...» [1]

Поляков Володимир

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

Ідея реалізації синтезу мистецтв і наук, яка була розроблена в духовному житті Германії на початку XIX століття Шиллером, а після нього розроблялася Шеллінгом і Гегелем, пізніше знайшла своє продовження у творчості Фрідріха Ніцше. Вже його перша робота – «Походження трагедії з духу музики» – демонструє, як тісно в його душі сплелися наука, мистецтво і філософія, бо походження античної трагедії він пов'язував саме з музикою. Але інша його книга, яку він іменував «Так мовив Заратустра, книга для всіх і ні для кого», є спробою свідомого застосування симфонічної форми до написання філософської драми. Обґрунтовано вважати наявним особливий жанр – синоптичну літературу. Її особливість полягає у необхідності синтезувати смисли, вміти, за Платоном, одночасно їх зливати воедино, бо діалектик – це той, хто «бачить все ураз» (συνολτικός). В даному випадку, твір Ніцше-філософа «Так мовив Заратустра, книга для всіх і ні для кого», є п'єса, у якій філософський симфонізм Ніцше-композитора злився воедино з симфонізмом філософії Ніцше-поета, тому її потрібно розглядати як музично-драматичну філософію або як філософську ліро-епічно-музичну драму, або стисло як симфонічно-філософську драму.

Накладання сонатно-симфонічного циклу на книгу про Заратустру виявило її внутрішню архітекτονіку і композицію кожної частини. Так у першій частини (*сонатне алегро*), *експозиція* демонструє головну і побічну теми, а саме: вчення про надлюдину і загибель людини. Показано, що надлюдина – це не суперлюдина, а лише гармонійна і досконала людина високого духовного призначення. У *розробці* як центральному розділі сонатної форми Ніцше обґрунтовує необхідність антропологічного вчення, і тому тут подано критику чинних доктрин і розроблено основи вчення про ідеал досконалої людини (надлюдини), шляхи подолання недосконалості людини реальної. У *репризі* задекларовано філософський заповіт Ніцше щодо необхідності самопізнання людини з метою її перетворення на духовного провідника.

Важливо також пояснити аргументи Ніцше щодо мотивів застосування алегорій та використання музикальної форми. Алегорія ним використовується як засіб, що дозволяє через персоніфікацію трансформувати абстрактно-умоглядне в образно-емпіричне, а чуттєве пов'язати з надчуттєвим, природне з культурним. Оскільки Ніцше сам був музикантом і композитором, він чудово усвідомлював особливості праці виконавця на відміну від творчості композитора. Бо виконавець не є пасивним споживачем музикального опусу, а є виразником та інтерпретатором композиторського задуму; він пропускає твір через власну душу і власну свідомість, тому його слід вважати співтворцем. І саме «співтворців шукає Заратустра».

Друга частина також створена за принципами сонатно-симфонічного циклу, зокрема, за формою є *менуєт*. У цій частині філософія Ніцше постає як філософська антропологія, яка своїм предметом вбачає розвиток людини до її ідеалу (надлюдини), тобто, духовно просвітленої та гармонійної особистості. Своє вчення він розгортає у формі *симфонічно-філософської драми*. Тим самим, пропонує власні відповіді на запитання щодо людського ідеалу, як «знайти себе» і нові чесноти. Зокрема, Ніцше дає власне визначення людини: *людина є істота, яка оцінює, або творець цінностей*. Призначення її в тому, щоб *знайти дорогу до свободи і щастя!* Непослідовне ставлення Ніцше до бога обумовлює складні запити щодо шляху духовного просвітлення, спричиняє нерозв'язні питання: *творити себе куди, навіщо і заради чого?.. Сподіватися на допомогу кого?..* І тут не рятує спроба запровадити абсолют через інше поняття: «вічне повернення». Бо «вічне повернення» є лише нескінченним обертанням у зачарованому колі. Образ надлюдини як ідеалу конкретизується у низці ознак: 1) у поєднанні «палкого серця та холодної голови»; 2) у володінні найпотужнішим інструментом – *волі до творчості*; 3) її творча воля в основі має «волю до влади» як волю до життя; 4) вона не лише благородна, а піднесена найвищими чеснотами:

свободою, добром, красою, істиною і самопізнанням, які є принципами її життя. Ніцше вважає, що зібрати і поєднати всі «уламки майбутнього» в повноті людського життя можливо на шляху до її ідеалу. Цей шлях полягає у духовному подвигу само-вдосконалення заради нового життя і нової людини, заради творення доброго і щасливого світу.

А третя частина за формою може вважатися *фугою*. До того ж у ній визначена роль музики: переможною музикою людина здатна здолати всяке страждання; а людське страждання – найглибше. В інтродукції демонструється зміна теми з надлюдини на *нову головну тему* – тему про той шлях, яким має йти людина *до свого вищого ідеалу*. Ніцше пророкує таке майбутнє, коли людина здатна вольовим зусиллям, «волею до життя» подолати усі перешкоди до власного перетворення і просвітлення. У розкритті особливостей цього шляху і полягає зміст третьої частини. На її початку формулюється декалог вимог до учнів, а найперша з них та, що учнів треба *не шукати, а створювати*. У 8-ми новелах розробки розкриваються небезпеки і перешкоди, які зустрінуть адепти на шляху духовного піднесення. По-суті, це один період, що складається з двох музичних речень (по чотири новели в кожному). У першому реченні перед провідником на його шляху постають *зовнішні перешкоди* духовного зростання. А ось у другому реченні перед ним виявляються вже *внутрішні перешкоди* (або певні його духовні стани), які заважають здобути просвітлення. Вісім новел ніби вісім сходинок дають змогу адепту послідовно підніматися на вершину духу і нагадують восьмичастинний шлях в буддизмі. В цій частині Ніцше формулює кілька важливих моральних принципів. Його найперша максима: Все має робитися з любові! І навіть засудження пороку і покарання негідника мають чинитися з любов'ю. А тим більше, *зцілення* має відбуватися лише *через любов*. Бо для самопізнання має бути основа і вона у любові до себе. А «там, де несила любити, там – прохось повз». Провідна ідея Ніцше: людина може сподіватися на щастя і радість від усього здобутого душевного багатства лише тоді, коли буде гідною своїх чеснот. Це можна вважати його своєрідним моральним імперативом. Тут порушується проблема: як і чим зміряти людину, її внутрішню духовну велич або мілкоту? Відповідь така: оскільки *людина є творцем цінностей*, то саме вони – цінності – дають мірило людськості. Серед найбільших цінностей є Істина і Краса, Добро і Справедливість; саме вони у їх єдності й визначають духовну велич, саме вони є мірою людськості в людині. Кульмінація на шляху драматичного піднесення відбувається на початку репризи, коли зіштовхуються головна і побічна теми (двох дефініцій людини). «Людина – наймужніша істота» і «Людина – найжорстокіша з усіх тварин». І таким чином, постає гостра драма екзистенційного вибору: хто ми є?! Точка найвищого напруження всієї драматургії твору, в якій бринить рефлексія людської сутності: так хто ж ми є і куди наш шлях? – шлях духовних провідників до ідеалу нашого вищого «Я» або смикання «маленьких людей» абстрактної праці та життя чи існування «просто людей, занадто людей»?..

Четверта частина написана у музичній формі *скерцо*. Її особливості такі: по-перше, посилення музичної компоненти, по-друге, сатиричний спосіб подання матеріалу. У ній зіштовхується розуміння Ніцше *як бути* вищою людиною з уявленнями про те, *що має* еліта від свого соціального статусу. Отже, в *розробці* маємо своєрідний філософський диспут з використанням драматургічних і музичних засобів. Тут Ніцше окреслює гандж існуючих еліт. Їм бракує здатності безжально усувати перешкоди на шляху до перемоги над власними недоліками, без спотворення навчатися вченню Заратустри. А без такого очищення власних душ їм неможливо засвоїти вчення і піднятися на його духовну вершину. До того ж, тут розгортається вчення про шляху. Разом з тим, уся ця дискусія виявляє внутрішній конфлікт існуючих еліт і вчення Заратустри. Ніцше вдається до сарказму і висміює пануючі стереотипи. В *репризі* цієї частини завершується розгортання конфлікту головної та побічної тем, автор «Заратустри» формулює фрактальне розуміння вічності. Отже, архітектоніка твору постає як симфонічно-філософська драма у 4-х частинах як Sonata Allegro, Minuetto, Fuga, Scherzo.

1. Ніцше, Ф. (2023). *Так мовив Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого*. Харків: Фоліо.